

АКАДЕМИЯ НАУК СССР
ОРДЕНА ТРУДОВОГО КРАСНОГО ЗНАМЕНИ
ИНСТИТУТ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ

ПИСЬМЕННЫЕ
ПАМЯТНИКИ
ВОСТОКА

ИСТОРИКО-ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ
ИССЛЕДОВАНИЯ

Ежегодник

1975

ИЗДАТЕЛЬСТВО «НАУКА»
ГЛАВНАЯ РЕДАКЦИЯ ВОСТОЧНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
МОСКВА 1982

Х. М. Муздастан

ТРИ РАССКАЗА
ИЗ "ДЖАМИ" ал-ХИКАЙАТ" (рук. ИВ АН СССР)

Средневековая книга для поучительного и развлекательного чтения "Джами" ал-хикайат" ("Собрание рассказов"), дошедшая до нашего времени в уникальном списке, была составлена Мухаммадом Тустари¹ в 730/1329 г. Большая часть рассказов, персонажами которых являются как люди, так и животные, заимствована составителем из известных средневековых сочинений: "Марзбан-наме" (составлена в конце 1У/1Х в.) и "Раузат ал-укул" (составлена в 598/1201 г.). В "Джами" ал-хикайат" они даны в обработке: Мухаммад Тустари добавил в них стихотворные вставки, афористические строки и литературные поговорки и пословицы из наследия ранних персидских и арабских классических поэтов. Многие рассказы представляют собой новую литературную версию, с измененным сюжетом и действующими лицами.

"Джами" ал-хикайат", состоящий из 255 листов, представляет собой один из самых крупных сборников средневековых хикайатов. В нем 107 рассказов (приведем сравнительные цифры: в "Марзбан-наме" – 68, а в "Раузат ал-укул" – 80 рассказов). В "Джами" ал-хикайат" мы находим многие из самых популярных хикайатов иранского средневековья, известные в многочисленных литературных обработках раннего периода, как в стихах, так и в прозе, таковы, например, рассказы "Змея и мышь", "Добрый и худой" и др.²

Однако Мухаммад Тустари выступал не только составителем, но и собирателем средневековых хикайатов: ряд рассказов мы не находим ни в одном из дошедших до нашего времени широко известных сборников – как "Калила и Димна", "Марзбан-наме" и др.

Ниже приводятся три рассказа, которых нет в "Марзбан-наме", "Раузат ал-укул", "Синдбад-наме" и в "Калиле и Димне".

Примечания

¹ Х. М. Муздастан. "Джами" ал-хикайат" из рукописного собрания ЛО ИВ АН СССР. – ПП и ПИКНВ, 1Х. М., 1973, с. 68.

² Рассказ "Змея и мышь" ("Джами" ал-хикайат", рук., л. 57) встречается в "Джами" ал-хикайат" Ауфи, составленном в 630/1232 г. (см.: "Джами" ал-хикайат", изд. Мухаммада Рамазани. Тегеран, 1335/1966, с. 116), в "Марзбан-наме" (см. издание Мухаммада Казвини, Лейден, 1909, с. 87), в "Раузат ал-укул". Рассказ "Добрый и худой" ("Джами" ал-хикайат", рук. D327, л. 90) встречается в "Марзбан-наме" (там же, с. 111), в "Раузат ал-укул" (гл. 5, рассказ 3), в "Маснави ал-ма'нави" Джалал ад-Дина Руми (Калькутта, 1916, с. 71), в "Синдбад-наме"; переведенном на персидский язык во второй половине 1У в. х. (см. изд. Ахмада Аташа, Стамбул, 1947, с. 334). Этот же сюжет изложен стихами – Са'либи и Абу Са'дом Аби (см. о них: Б. Ф у р у з а н ф а р. Ма'хаз-и кусас ва тамсилат-и маснави, Те-

геран, 1333/1954, с. 14-15) и т.д. Название этого рассказа варьируется: "Никмард ва худхуд" - в нашей рукописи и "Марзбан-наме", "Никбахт ва худхуд" - в "Раузат ал-укул", "Сулайман ва худхуд" - у Джалал ад-Дина Руми, "Худхуд ва парсамард" - в "Синдбад-наме".

حکایت. ملك زاده گفت فقیهی دون القلطنین برخاست و بلرستان رفت عماسمه بزرگ مکدر بر نهاد و در آعه فراخ در پوشید و خود را دانشمندی متبحر ساخت و میان ایشان صاحب قبول شد و وقتی چنان یافت و منبری عالی مرتب گردانید و آغاز وعظ کرد و هر روز بعد از نماز بانماد بران بالا می رفت و چون کلاغ بر چنار اوازی ناخوش می داشت و بزبان ایشان میگفت ای حاضران ارده با دوشاب خورید و گوسفند از گله بخیلان برید سرکه با مویز پزید و برنج بهشت گاو کشید و همین کلمات مکدر می کرد و مردم چنانچه در شهرها دیده بودند گریه ها می کردند و نمره ها می زدند روزی یکی از فضلا (ی) شیراز را بان حدود گذر افتاد و بشنیدند کی دانشمندی از طرفی رسیده است غیرت کردند کی چرا باید کی بجز میلیم ما در جهان میلیم دیگر باشد گفتند برویم و او را بیاوریم تا با هم بحث کنند اگر غالب آید بکشیم و اگر نیاید ریشش ببریم تا دیگر باره در جایی کی میلیم ما باشد گذر نکند بدین متفق شدند و شخصی از شوشتر باجیری در میان ایشان می بود و از آن وقوف یافت برفت و دانشمند را از آن مواضعه خبر داد و بغایت متفکر گشت فکر گریز کرد کی شهنگام شود و بر عنم متطلع (کذا) نشوند و خود را از آن ورطه هایل خلاص دهد لزان او را مجال ندادند و در لحظه بشمان بسیار برهم نهادند و میلیم خود را بران نشانند و برفتند و دانشمند بیچاره را بخواری هر چه تمامتر بیاوردند کی با میلیم ایشان بحث کند و از غایه خوف چون بید و نی می لرزید و نمی دانست کی چگونه متفکر و متحیر بنشت و چنم در آن شکل گریه فقیه باز گذاشت تا چند ساعت زمانی بگنشت فقیه را بروم آمد و میخواست کی او را از دست آن جاهلان خلاص گرداند از سر بشمانها بر پای خاست و باوازی هر چه تمامتر فریاد می داشت و دست می جنبانید و پای می کوفت و میگفت قسه قسوره یعنی اگر سخن گفتمی ترا کشتند غره غره یعنی اگر خود را بیخود نمازی ریش تو کنند و چند بارها این لفظها مکرر میکرد و در اثنا روی بان دانشمند کرد کی نه چنین است او بلی بلی می کرد و سر می جنبانید و ناگاه خود را از غایه اظهار ذوق بیخود صفت بر زمین زد و بهپوش ساخت فقیه اشاره کرد کی بکسی بکسی کی ای میرک بکسی بکسی کی ای میرک و طاقت مجلس میلیم شما نمی اوری میاد کی مجلس ما مردار کنی و جمعی درو جستند و پاره راه نونک بکشیدند و رها کردند فقیه از بشمانها فرود آمد و نزدیک دره کوه بود بانجا دوید لزان متابعت او کردند تا دانشمند بیچاره مجال یافت و برخاست و بتعجیل تمام خرده کتابکی که داشت بر پشت گرفت و بگریخت لزان از میلیم سوال کردند که ما برین دره بچه ان مهم گفتا ملك الملك آمده بود تا این مرد بدوزخ بری می خواستم که شما او را به بینید و غرض او آن بود تا اگر دانشمند به بینند از دنبال او نروند و پندارند کی بدوزخ رفته

حکایت حکیم گفت شبانی گوسفندی مسلوخ داشت و در راه پلنگی گرسنه باو رسید و بقصد هلاکت متشمر شد شبان جهد کرد کی مراعات نفس و مال را آیه فرار برخواند و بهر وله ایام بتعجیل تمام دویدن گرفت و پلنگ از عقب او می جست چاهی پیش آمد و شبان از بی طاقتی دران متقمر شد و روزنی بود انجا پنهان گشت پلنگ گرسنه غضبناک در رسید و از غایه مجاعه از اصطدام نااندیشیده بجاه افتحام نمود شیری را خفته یافت از کیفیت مده زمان توقف پرسید شیر گفت نزدیک هفته باشد کی فرق شب از روز نمی توانم کرد و راه خلاص از پس و پیش حدود است و گرسنگی تا بغایتیست کی نفس از نطق طاقه طاق شده پلنگ گفت نی نی درین میان تو مخصوص نیستی بر هرکی بنگری بهمین داغ مبتلاست مرا نیز همین حاله واقع شده و حقیقته بلا گرسنگی را علاوه گرفتاری چاه می باشت و بخت نکو نسازد او تمامی محنه زد و دست طلب بسته گردانید و از عقب شبانی کی نشتهواری تمام داشت بانجا (کذا) دلاله کرد و بامید آنکه از قاعده فن اضطر غیر یاغ و لا عاد از هرچه داشته باشد ملائم و غیر ملائم حظی برتوان گرفت کی اتی طعام لا یصلح للعریان و اتی توب لا یصلح للعریان متابعه رفت و اکنون چون نظر می افتد مراد از قبضه قدره بیرون است و شبانرا نمی یابم شیر گفت احسب کی امروز اگر او نیز انجا (کذا) باشد سه رمقی توان یافت اندیشه حال فردا چه خواهد بود فکر اصلی آنست کی بخلاص کوشش نمایند و ما بمعاضده یکدیگر نتوانیم مگر بمعاونه و مظاهره شبان مصلحه آنکه او را آواز دهیم و بشرط ترك اذیت مدد طلبیم تا مارا و خودرا ازین ورطه خلاص گرداند و کهنه یکروزه نیز دریغ ندارد پلنگ گفت کلام الملوك ملوک الکلام باتفاق با شبان اساس بحث نهادند کی این موضع نه مقام ترا مناسب و نه مارا و ترا قدره استخلاص زیاده است از راه لطف بوطفیفه خود قیام می باید نمود و اگر از آزار و اضرار اندیشه میکنی با خدایتعالی عهد کردیم کی خلاف طریقه مروه پیش نگیریم و ترا بهیچ نسوع نیازاریم تا باتفاق ازین حضیض رحمه باوج راحه پیوندیم و یقین کی آن زمان مارا درین عذاب گرسنگی نگذارد و بر طبق و یطمعون الطعام علی حبسه مسکینا و یتیمان و اسیرا اساس انعام با طعام مهتد گرداند شبانرا مقال ایشان مناسب حال افتاد و باستعجال راه استخلاص پیش گرفت و شیر و پلنگ را بیرون آورد و گوسفند پیش ایشان بر طبق ایثار نهاده بمیان دلاله عقل تمامت از ورطه هلاکه خلاص شدند.

III

حکایت. داستان گفت در ولایتی رئیسی بود سمندر نام و حاشا للسامین گوش او چون گوش دراز گوش بود و غلامی داشت کرای نام کی بقریه و حرمله از دیگر متعلقان مرتبه سبقتیه می یافت و بجز او هیچ آفریده بر آن حال وقوف نبود و رعایه رسم ادب را بر مکنون سر و مضمون راز کسی را اطلاع نمی داد و چون کتمان سزایر و ضایر از مستصعبات امورست روز بروز ضعف بر مزاج او

مستولی می گفت و آثار خستگی در وجنات احوال او بظهور می پیوست روزی
 زنی کی داشت استفسار و استخبار ضروره دانست کی سوال کند کی حال چیست
 خلوتی اساس نهاده پرسید کچون بحمدالله احساس مرخصی از مزاج غریب
 نمی توان کرد و هیچ گرد پریشانی بر دامن ادیان جلال نمی توان یافت و
 انواع مرادات کی سرچریده ابواب مطالب و صاحب سعادتان باشد و بنا
 ارکان ایوان کامرانی از آن ممتد شود شامل حال است موجب تضاعف و
 سبب آشفته گی چیست بیچاره قطعا بجواب اقدام نمی توانست نمود بیاسخ
 گفت کین در سفتنی نیست و گرهست این سخن و آ گفتنی نیست زن از میدان
 تفحص عنان نمی گردانید و دست از سر رشته تفتیش نمی داد کرای از مبالغه
 او بی طاقه شد گفتا چگویم شاد آنکه غمی دارد و بتواند گفت مرا در صندوقچه
 دل و جان مهره حکایتیست کی از آن پراکنده شده و پراکنده نمی توان کرد و
 هر طرف کی از چیزی مالا مال شد در آن هیچ دیگر نمی گنجد لاجم نشاط را
 جال انبساط بساط خاطر فاتر من نیست و کاجکی کی زحمتی کی از دغدغه اظهار
 حاصلت علاوه آن باز شدی تا مواد تفرقه مضاعف نگشتی کی اگر عودا بالله
 تومن زبان سرکش عنان اختیار از دست فارس اقتدار در ریاید و در میدان
 هزیر آغاز جولان نهد و عمر و زید را از آن وقوفی حاصل آید البته موجب
 مخافه آفت تن و جان خواهد بود زن گفت اگر بنسبت ذوی العقول کی اکثر
 ایشان واضع قوانین فضول اند اظهار نمی توان کرد بر شجر و مدر و جدران و
 حیطان عرض باید کرد تا از تحمل اعبا عنا خفتی شامل شود کرای گفت
 نشنیده کی وللحیطان اذان مگو ناگفتنی در پیش اغیار نه با اغیار با محرم
 ترین یار بخلوت نیز از دیوار می پوش کی بس باشد پس دیوارها گوش چنان
 گوراز خود با بهترین دوست کی پنداری کی دشمن تر کسی اوست دل آن محرم
 بود کز خانه باشد دل بیگانه هم بیگانه باشد زن گفت در خانه حاشا ابوزیادست
 و از زیور نطق بی بهره است با او تقریر باید داد تا دل را طماتیه و
 خاطر را سکینه دست دهد کرای گفت هیچ کسی محرم این دم مدان سایه خود
 محرم خود هم مدان زرد به این جهره دینار گون زانکه شود سرخ بقرقاب خون
 زن گفت اگر این صورتهای مناسب نمی افتد و خلاص از دست تفرقه
 میسر نیست چگونه تواند بود بهر حال هم تدبیری باید اندیشید کی از تحمل
 اعبا الام خفتی شامل گردد ظاهرا مصلحه آن باشد که بطرف صحرائی روید چون
 ضمیر فارغان خالی کی در اطراف و اکناف آنجا هیچ جنس از اجناس جانوران
 نیابند و در آنجا چاهی طلبند و در گرداگرد چاه حریم السهر حکایتی کهست
 گویند و غایه احتیاط را بر آن محکم گردانند تا تشویش آنکه کسی از آن مستطلع
 گردد زائل شود کرای رای بران استوار کرده برخاست و در صحرائی چون عرصه
 خاطر صاحب همتان فراخ و بیابانی چون پایان عاشقان بی پایان کی در
 ارجا و آنجا آن هیچ جنس شجر و مدر و وحوش و طیور نبود سوراخی بطلبید و در
 جوف صاخ سوراخ گفت کی سامعه سمندر کاذن الحمار و مراجعه نمود بعد از
 چند زمان کی بران گشت ناگاه نی از آن چاه برآمد بنایه هموار و راست
 و روزی طایفه رعاه را آنجا گذر افتاد و آن نی ببریدند و بیشه ساختند و در
 دم کی دم درو میدند این صدا باز داد کی سامعه سمندر کاذن الحمار و همین

مثل حسب حال گشت کی شمائل با شامه راز می گفت صبا تفسیر آیه باز
می گفت تا باندک زمانی صوره این حال بلعجب کی نی میگفت باطهران
جابلسا و جابلسا بی نهاد و کار بمرتبه رسید کی قضیه من ضای سره صدره
فثنانی الناس امره بنسبه کرای مصدق شده باز گفتن احوال او با چاه در
اقتار امصار باظهار پیوست و سمندر را بران وقوف افتاد و چون بجز کرای
دیگری محرم آن حال نبود بنوعی متغیر گشت کی انواع اصطناع کی او را
ارزانی می داشت تقطع مواد یکجه شد تا از نظر اعتبار بیفتاد.

Перевод

I

(л. 226) [Факих - обманщик]

Однажды в Луристан пришел факих, в большой чалме и широком длинном халате. Он объявил себя непревзойденным знатоком мусульманских законов. Луры радуются своей удаче, что среди них будет жить такой уважаемый факих. Устанавливают для него высокий мимбар, и факих читает им проповеди.

Каждый день после утренней молитвы он взбирается на мимбар, и зычно, словно каркающая ворона, выкрикивает им свои поучения:

- О присутствующие здесь люди! - восклицает он на местном диалекте. - Ешьте муку с соком!... Хватайте баранов из стада у жадных!... Возьмите йезом с уксусом!... Возите рис на корове!...

И так далее, и тому подобное. А люди, слыша от факиха столь знакомые им вещи, плачут от умиления и кричат во весь голос, одобряя своего наставника.

Однажды в Луристан забрел из Шираза один ученый. Луры и слышать о нем не хотели, утверждая, что на земле есть только один факих - их, луристанский.

Все же, потолковав между собой, луры решили так: привести этого ширазского факиха к своему, пусть они поспорят о мусульманских установлениях. Кто победит, тот и будет в их земле славен. А проигравшему - сбрить бороду и отпустить на все четыре стороны. Пусть нигде уже больше он не сможет сказать, что он ученый! Всем это решение показалось правильным.

А среди луров был один шуштарец, наемный работник. Шуштарец поспешил сообщить ширазскому факиху, что задумали луры.

Ширазский факих испугался и решил, как только наступит ночь, убежать подальше от этих мест. И не успел - луры уже несут палас, расстилают на площади, сажают на них своего факиха и идут за ширазским. Жалкого и растерянного, ведут к своему законнику - и требуют, чтоб они поспорили о вере и показали свои знания.

И вот сажают факихов друг против друга. Ширазец дрожит от страха, не зная, что делать и что сказать. И не может глаз отвести от страшного лица лурского факиха.

Несколько часов сидят они и смотрят друг на друга. Лурскому факиху стало жалко ширазца, и он стал думать, как спасти его из рук темных луров. И конец лурский факих встает и громко кричит, размахивая руками и топая ногами:

- Скажи только одно слово - и тебя тотчас убьют! Хочешь, чтоб борода осталась цела - падай словно ты без сознания!

Он повторяет несколько раз это, а затем, обращаясь к ширазцу, спрашивает:

- Так?

— Да, да! — отвечает тот, покачивая головой. Потом бросается на землю и лежит без движения.

А лурский факих, глядя на него, твердит:

— Слабый и беспомощный, где тебе спорить с нами, о факих! Да не позволит бог тебе портить наше собрание...

На ширазца нападают несколько луров, готовые разорвать его на куски. В это время лурский факих бросился бежать в горы, чтобы спасти бедного ширазца, а за ним все присутствующие в собрании луры. Ширазский факих, воспользовавшись моментом, собирает свои вещи и книги и, забросив за плечи, уходит.

— Зачем мы прибежали сюда? — спросили луры у своего факиха.

— Пришел ангел смерти, чтобы забрать его в ад, — я не хотел, чтобы вы его видели, — ответил факих.

На самом же деле он поступил так для того, чтобы луры никогда бы больше не пошли за каким-нибудь факихом, который появится в их местах.

II

(л. 44а) [Пастух, тигр и лев]

Однажды пастух гнал стадо баранов. По дороге встретился им голодный тигр. Тигр бросился на стадо, а пастух со всех ног пустился в сторону. Бежит во весь дух, вот-вот тигр его настигнет. Вдруг пастух видит какой-то колодец и уже без памяти от усталости и страха бросается в него. В стене колодца он заметил какое-то углубление и спрятался в него.

Разъяренный тигр, гонимый голодом, бросается вслед за пастухом в колодец. А там, в колодце, оказывается, уже сидел лев.

— Сколько же ты тут сидишь? — спрашивает тигр.

— Да уж, пожалуй, с неделю. Ни дня, ни ночи не различаю. И не вижу выхода — не выбертсья мне отсюда. От голода уж и сил нет...

— Ты — голодный, — отвечает тигр. — И я, брат, голодный. Встретилась, было, на дороге добыча, побежал я за пастухом и гнал его вот до этого колодца, уж настиг, а тут потерял его следы. Как сквозь землю провалился.

— Послушай, — говорит лев. — Если даже мы его найдем здесь и съедем, то ведь только нынче будем сыты, а там — голодная смерть. Самое разумное — подумать о том, чтобы выйти отсюда. И один только для нас с тобой выход — пастух. Давай покличем его, попросим помощи и дадим обет — не трогать его. Может, с его помощью так и спасем все трое свои души.

— Ты прав, — согласился тигр.

Они начали звать пастуха: "И тебе здесь плохо, и нам! Клянемся богом не трогать тебя, а ты выполни свой человеческий долг — вызволи нас отсюда".

Пастух поверил, вылез из своего убежища и помог выбраться льву и тигру. Да еще подарил голодным зверям одного барана из своего стада.

III

(л. 87б) [Самандар и Герай]

Жил-был в одной из областей правитель, у которого были на редкость длинные уши. Звали его Самандар. И был у него слуга по имени Герай. Герай был самым доверенным из слуг Самандара, и только он один знал, какие у господина длинные уши.

Шли дни за днями, и Гераю стало невозможно одному хранить эту тайну.

— Что с тобой? — спрашивает его жена. — Вид у тебя совсем замученный.

Бедняга и жене не посмел сказать ни слова и только головой качал на все ее вопросы: не могу, мол, сказать, в чем дело. Жена не отступала, желая узнать причину.

- Знаю я один секрет, - говорит, наконец, Герай. - Нельзя его никому доверить, а держать про себя нет уж никаких сил!

- Скажи кому-нибудь из друзей, - советует жена.

- Друзья бывают хуже врагов, - вздыхает Герай.

И вот однажды гулял Герай в поле. Увидел в земле ямку, а вокруг ни души. Пригнул голову к этой ямке и шепнул:

- У Самандара - длинные уши!

Прошло время, и вырос из этой ямки тростник. Шел мимо караван. Увидели люди высокий и стройный тростник, срезали его, понаделали дудок и стали дудеть. И вдруг тростник запел:

- У Самандара длинные уши! У Самандара длинные уши!

Прослышал об этом Самандар. Зная, что его тайну видел только один человек, он примерно наказал Герая, не сумевшего ее сохранить.